

NEKOLIKO NAPOMENA O STRADANJU I ISELJAVANJU MUSLIMANSKOG STANOVNIŠTVA ZA VRIJEME KRALJEVINE SRBA, HRVATA I SLOVENACA

Abstrakt: U ovom radu autor objašnjava uzorke i okolnosti, te analizira različite aktere u zbivanjima koja su dovela do iseljavanja muslimanskog stanovništva za vrijeme Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca. Ukazuje se na pasivan odnos zvaničnih vlasti, a nerijetko i saučešće, u raznim oblicima nasilja i zločina kojim su bili izloženi muslimani u prvim godinama jugoslavenske kraljevine. Potcrtava se državna politika koja je pozitivno gledala na iseljavanje muslimanskog stanovništva iz nove države.

Ključne riječi: Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca, Bosna i Hercegovina, muslimani, iseljavanje, migracije, reisul-ulema, zločini.

O stradanjima i iseljavanju muslimanskog stanovništva za vrijeme Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca pisali su mnogi bosanskohercegovački historičari, politolozi, viktimozi. Integralnog istraživanja i studije, međutim, još uvijek nema. Nakon Purivatrine monografije o Jugoslavenskoj muslimanskoj organizaciji¹, najveće pomake u rasvjetljavanju ove teme načinio je Safet Bandžović, svojim djelom o iseljavanju Bošnjaka u Tursku². Njegova knjiga je popunila mnoge značajne praznine u analizi i razumijevanju problema iseljavanja muslimana za vrijeme prve jugoslavenske države.

Svrha ovog rada nije ni rekapitulacija postojećih naučnih saznanja niti donošenje potpuno novih obavijesti o navedenoj temi. Riječ je, prije svega, o nadgradnji temeljem tumačenja uzroka, te analize bitnih aktera koji su sudjelovali u dotičnom historijskom procesu, kako bi se lakše valoriziralo njegovo značenje, njegove implikacije, u ukupnosti bosanskohercegovačke i jugoslavenske historije.

---

¹ Atif Purivatra, *Jugoslavenska muslimanska organizacija u političkom životu Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca*, Sarajevo, 1977.

² Safet Bandžović, *Iseljavanje Bošnjaka u Tursku*, Sarajevo, 2006.

Puno značenje iseljavanja muslimanskog stanovništva nakon prvog svjetskog rata može se razumjeti ako ga usporedimo sa njihovim iseljavanjem u doba Austro-Ugarske. Dok su u vremenu od 1878. do 1918. iza bošnjačkih migracija na prostore Osmanskog carstva uglavnom stajali ekonomski, civilizacijski i psihološki razlozi, iseljavanja nakon prvog svjetskog rata primarno su potaknuta sigurnosnim prilikama, odnosno pljačkama i zločinima kojim je muslimansko stanovništvo bilo izloženo od strane komita, seljaka, dobrovoljaca, žandarma, oficira, uglavnom u istočnoj Bosni i Hercegovini i Sandžaku, ali i na Kosovu i Makedoniji. Taj kontrast najplastičnije dolazi do izražaja kroz primjer muslimanskih iseljenika iz Bosne i Hercegovine za vrijeme prvog balkanskog rata. Usljed gubitka imovine i straha od odmazde nadirućih savezničkih armija, ovi iseljenici su masovno aplicirali za povratak u Bosnu i Hercegovinu. Repatrijacija je započela u drugoj polovini novembra 1912. i trajala je do sredine marta 1913. godine. Obuhvatila je preko 5000 povratnika koji su se preko Trsta vratili u Bosnu i Hercegovinu o državnom trošku.³ Nekoliko godina kasnije, na zasjedanju Privremenog narodnog predstavništva, narodni poslanik Šukrija Kurtović je protestirao protiv § 10 Ugovora o zaštiti manjina, odnosno svođenja muslimana na status vjerske manjine u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca. Tom prilikom Kurtović se posebno požalio što je navedeni član unesen u ugovor sa Austrijom, iz čega bi se, smatrao je, mogao izvući zaključak da su muslimani prešli iz boljeg u gore, usljed čega im je potrebna zaštita austrijske države.⁴ Bez obzira na Kurtovićeve nacionalna i politička opredjeljenja, iz ove perspektive promatrano, izgleda teško pojmljivim da mu je moglo ostati nepoznatim kako je upravo položaj muslimana u prvim danima nove države uticao na uvrštavanje § 10 u aneks Saintgermainskog ugovora o pravima manjina u jugoslavenskoj kraljevini.⁵

Indikativna je činjenica da se muslimani koji su bili izloženi pljačkama i nasilju nisu obraćali zvaničnim vlastima već vjerskim autoritetima, naročito reisul-ulemi Džemaludin ef. Čauševiću, moleći zaštitu i posredovanje kod nadležnih kako bi prestali nasrtaji na njihove

---

³ Tomislav Kraljačić, "Povratak muslimanskih iseljenika iz Bosne i Hercegovine u toku prvog balkanskog rata", *Migracije i Bosna i Hercegovina* [materijali s naučnog skupa *Migracioni procesi i Bosna i Hercegovina od ranog srednjeg vijeka do najnovijih dana – njihov uticaj i posljedice na demografska kretanja i promjene u našoj zemlji*, održanog u Sarajevu 26. i 27. oktobra 1989. godine], Institut za istoriju u Sarajevu, Institut za proučavanje nacionalnih odnosa Sarajevo, Sarajevo, 1990, str. 157.

⁴ Integralan Kurtovićev govor pogledati unutar: *Stenografske beleške Privremenog narodnog predstavništva Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca*, V, Zagreb, 1921, str. 463-465. Kurtovićev govor prenijelo je i glasilo Muslimanske težačke stranke, inicirane od strane Šefkije Gluhića i Šukrije Kurtovića u martu 1920. Pogledati: "Govor g. Šukrije Kurtovića, narodnog poslanika, prilikom debate o ugovoru mira sa Austrijom", *Glas težaka*, I/1920, br. 19, str. 1.

⁵ Više o § 10 Ugovora o zaštiti manjina od 10. septembra 1919. pogledati: Adnan Jahić, *Organizacija i rad Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini između dva svjetska rata* [rukopis doktorske disertacije], Tuzla, 2007, str. 92-98.

živote i imovinu. Tako su se Derviš ef. Ajanović i Selimbeg Mirojević, imam i mujezin iz Prače, očitovali u prostorijama Ulema-medžlisa u Sarajevu o maltretiranju od strane oficira srpske vojske ističući da se ne mogu vratiti u Praču dok im se ne osiguraju lična sloboda i sigurnost.⁶ Reisul-ulema se obratio sa molbom komandantu II armije vojvodi Stepi Stepanoviću, koji ga je ubrzo obavijestio da je premjestio iz Prače oficira kojeg je Čaušević optužio.⁷ Brojna saslušanja i molbe krajem 1918. i početkom 1919. uslovila su bezmalo svakodnevnu korespondenciju između reisul-uleme i zvaničnih vlasti. Narodna (Zemaljska) vlada u Sarajevu uglavnom je izražavala žaljenje stradanjem muslimana i isticala da čini sve što je u njenoj moći da se nasilju i bespravljju konačno stane u kraj. "Izdati su pako brzojavni nalozi na sve kotareve u zemlji, u kojima je ugrožen mir, da se bez ikakva obzira a po potrebi uz asistenciju kralj. srpske vojske uspostavi zakonski poredak."⁸ Stanovništvo koje je bilo izloženo zločinima, međutim, upravo se žalilo na izraženu indiferentnost i nedjelotvornost, a negdje i otvorenu kolaboraciju vladajućih struktura u otimačinama, premlaćivanju i ubistvima muslimana. Kad su čelni ljudi JMO izvijestili vladu o nesnosnoj situaciji u Bileći, gdje je muslimansko stanovništvo tražilo kolektivno iseljenje iz kotara, vlada im je saopćila da od nadležnog kotarskog ureda nije dobila nikakvu informaciju o najnovijim izgedima.⁹

Drukčije su stvari stajale sa državnim vlastima, naročito Ministarstvom unutrašnjih poslova, čiji je prvi čovjek Svetozar Pribićević uporno tražio od bosanskohercegovačkih zemaljskih vlasti da učine maksimalan napor na sprečavanju nasrtaja na Bošnjake i uspostavljanju javnog reda i sigurnosti. Tako u jednom dopisu Zemaljskoj vladi u Sarajevu Pribićević naglašava da su jednakost pred zakonom i kažnjavanje izgreznika jedini odgovor na usijanu situaciju u pojedinim kotarevima:

"Dobio sam izvještaje od pojedinih građana iz Bosne, koji nisu provereni i ne moraju biti tačni, ali iz kojih se razabire, da hrišćanski elemenat nekažnjeno vrijeđa prava naših građana muslimana. Tako se iz Bosanske Krupe javlja, da su u Potkalinju navalili na džamiju, porazbijali sve i psovali hodžu. Hodžinici vikali su, da neće više nositi gaće, misleći na nemoralni čin. Ovo je prijavljeno vlasti, ali ona nije ništa učinila. Smatram za potrebno naglasiti, da se ovo ne smije trpiti, jer u

⁶ Zapisnik sastavljen kod predsjedništva ulema medžlisa u Sarajevu, dne 25. novembra 1918, *Reis Džemaludin Čaušević – prosvjetitelj i reformator* [priredili Enes Karić i Mujo Demirović], Sarajevo, 2002, str. 356-359.

⁷ Le voivode Commandant la II Armee Serbe – Reis-ul-ulema za Bosnu i Hercegovinu. Sarajevo, *Reis Džemaludin Čaušević – prosvjetitelj i reformator*, str. 360.

⁸ Narodna vlada za Bosnu i Hercegovinu. Nro. 399/prez. 1919. Gospodin Mehmed Džemaludin efendija, reis-ul-ulema u Sarajevu, *Reis Džemaludin Čaušević – prosvjetitelj i reformator*, str. 397.

⁹ "Opet Bileća", *Pravda*, II/1920, br. 3 (108), str. 1.

našoj državi građani su dužni pokoravati se zakonima i naređenjima vlasti, a tko protivno radi, trpiće zakonske posljedice. Kad se na ovoj osnovi razvija država, onda će biti u zemlji javna sigurnost građana na velikoj visini, i građani će se tada moći slobodno razvijati u svakom pogledu u takvim prilikama, da nema osnove za stvaranje organizacija za rušenje takvog stanja. Protivno postupanje dalo bi druge rezultate. S toga preporučujem, da izdate naređenje državnim organima, da prema svima imaju podjednako postupati po zakonu."¹⁰

Međutim, koliko su bili ubjedljivi Pribićevićevi apeli, a Zemaljska vlada djelotvorna u suzbijanju nepravdi i nasilja nad Bošnjacima, govori nam dopis Ministarstva unutrašnjih djela br. 2726 (pov.), upućen predsjedniku Zemaljske vlade u Sarajevu, tačno godinu dana nakon citiranog Pribićevićevog saopćenja. U dopisu se predsjedniku Zemaljske vlade skreće pažnja na priloženo pismo izvjesnog Mehmeda Dervoza, Bošnjaka iz Chicaga, pisano 24. februara 1920. prijatelju u Hercegovini, koga autor moli da organizira hitno izmještanje njegove porodice u Tursku, kako bi se spasila nasilja koje vlada Hercegovinom. Ministar unutrašnjih djela naglašava da se iz priloženog pisma, "kao i iz mnogih drugih, koji odnud dnevno stižu"¹¹, jasno razabire kakvi se glasovi šire među jugoslavenskim iseljeništvom u Americi, kakva se predstava stvara o novoformiranoj zajedničkoj državi. Navodeći kako jugoslavenski građani u Americi šire vijesti "o krvološtlima, progonstvima, pljački, pristrasnosti [...] koje [...] naši građani i naše vlasti vrše nad našim muslimanskim sugrađanima u Bosni i Hercegovini", ministar ističe kako je stvar tim složenija što se one rasturaju preko velikih, naročito radničkih američkih novina, "tako, da im veruju ne samo naši američki Muslimani, nego i tamošnji naši pripadnici ostali dveju vera, pa i oni, koji su u vreme rata s najvećim oduševljenjem radili za naše veliko delo oslobođenja i ujedinjenja". Tako je i kod pravoslavaca i katolika - a o muslimanima da i ne govorimo - značajno pokolebana lojalnost prema zajedničkoj državi. A što je još kobnije, zaključuje ministar, navedene "glasine i činjenice, u inostranstvu, i pred pojedincima i pred vlastima do temelja potkopavaju autoritet naše države". Da bi se spriječilo širenje pomenutih vijesti i odstranili povodi i razlozi njihovog širenja:

---

¹⁰ Arhiv Bosne i Hercegovine (dalje: ABH), fond Načelstvo Okruga Sarajevo (dalje: NOS), 289 / prez, 1919. Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu. Broj: 3066 / prez. Okružnom načelniku u Sarajevu. Akt naslovljen "Muslimani, vrijeđanje njihovih prava".

¹¹ ABH, NOS, 577 / prez, 1920. Ministarstvo Unutrašnjih Dela Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca. Odeljenje Javne Bezbednosti. Pov. J. B. Br. 2726. Gospodinu Predsjedniku Zemaljske Vlade Sarajevo.

"Umoljavam Vas, Gospodine Predsedniče, da izvolite učiniti sve šta treba, kako bi imovina i lična bezbednost Muslimana u Bosni i Hercegovini bila posve osigurana i kako bi naše tamošnje vlasti uvek u svemu postupale na način, koji ne će dati povoda ni sumnjičenju ni tvrdnji, da one pravdu mere sa dve mere, pretpostavljajući Srbe Hrvatima i naročito Muslimanima. Sa potpunom jednakopravnošću naših građana svih triju vera i imena pred vlastima i zakonima postaviće se najpre solidan temelj neoborive tvrđave našega narodnoga i državnog jedinstva".¹²

Navedeni tekst je paradigmatičan u očitovanju vladinog poimanja počinjenih zločina nad muslimanima. Ministarstvo unutrašnjih djela je kontinuirano insistiralo na uvođenju reda i zakona, te kažnjavanju izgređenika, opominjalo da bez jednakopravnosti nema ni mira ni države. Ono, međutim, nije činilo *dovoljno* na poboljšanju sigurnosnih prilika u Bosni i Hercegovini (o Sandžaku da i ne govorimo), a bilo je dužno to činiti. Premda je Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu imala vlastito odjeljenje unutrašnjih poslova, njena cjelokupna infrastruktura bila je u potčinjenom odnosu spram zajedničke vlade u Beogradu¹³, koja je imala ovlasti i instrumente da samostalno djeluje na konsolidaciji stanja u državi. Za beogradsku vladu, međutim, nasilje nad muslimanima više je bilo politički, manje moralni i humanitarni problem. U osjetljivom razdoblju rane izgradnje države, te uređenja odnosa sa međunarodnom zajednicom i susjednim zemljama, muslimansko pitanje bilo je teret na leđima administracije koja je novoformiranoj državnoj zajednici težila osigurati unutarnji i vanjskopolitički legitimitet. To je posebno došlo do izražaja prilikom razgovora koje je reisul-ulema Džemaludin ef. Čaušević početkom 1919. vodio sa novinarom i specijalnim izaslanikom francuskog *Tempsa* Charlesom Rivetom.

Renomirani izvjestilac *Tempsa* Charles Rivet obišao je Kraljevstvo Srba, Hrvata i Slovenaca u osjetljivim danima formiranja nove države, koja se odmah suočila sa brojnim problemima: od sigurnosnog stanja u zemlji do vanjskih aspiracija prema njenoj teritoriji. Novoj državi je tek slijedilo sklapanje mirovnih ugovora kojim bi se okončao teritorijalni provizorijum i osigurala međunarodna pozicija pa joj nisu bili u interesu negativno intonirani komentari o njenoj političkoj stvarnosti, naročito unutarnacionalnim odnosima, koji su odmah nakon ujedinjenja

---

¹² Isto, str. 1-2.

¹³ Nusret Šehić, *Bosna i Hercegovina 1918 - 1925.*, Sarajevo, 1991, str. 39.

postali generator krize i nestabilnosti u državi. Kad je Rivet objavio svoja zapažanja, beogradska vlada je imala razloga za frustraciju oštrinom njegovih analiza i komentara, ali i izjavama domaćih zvaničnika koje su zahvaljujući njegovim napisima prenijete francuskoj i evropskoj javnosti.¹⁴ Posebno uznemirujuće su djelovale izjave reisul-uleme Čauševića, koji je progovorio jezikom konkretnih činjenica o položaju muslimana u novoformiranoj državi.¹⁵ Kritički intonirani Čauševićevi istupi, dramatičnost njegovih poruka, bili su u odsudnoj koliziji sa ciljevima beogradske vlade. Ministar Pribičević više puta je insistirao kod predsjednika Zemaljske vlade Atanasija Šole da se Čauševiću "diskretno" ukaže na nužnost demantija datih izjava, odnosno njegovo penzioniranje ukoliko to on ne htjedne učiniti. Predsjednik Šola, nakon razgovora sa Čauševićem, obavijestio je Pribičevića da reisul-ulema u datom slučaju teško podliježe bilo kakvoj sankciji, jer su njegovi navodi uglavnom istiniti.¹⁶ Pritom, radi se o čovjeku koji je 1914. štitio Srbe od progona austro-ugarskog režima.¹⁷

Neosjetljivost prema stradanju muslimana i nedjelotvornost u njihovoj zaštiti dobivaju svoj puni smisao u analizi odnosa zvaničnih vlasti prema iseljavanju muslimanskog stanovništva iz jugoslavenske kraljevine, svejedno radilo se o Albancima, Turcima ili Bošnjacima. Svo vrijeme kraljevine beogradska vlada je pozitivno gledala na odlazak muslimana iz države.

---

¹⁴ Rivetovu knjigu *Chez les Slaves libérés. En Yougoslavie* (Librairie académique, Paris, 1919), nastalu na temelju njegovih napisa u *Tempsu*, Ministarstvo unutrašnjih djela Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca naredbom br. 18610 od 26. V 1919. stavilo je na popis zabranjenih knjiga u novoj državi "zbog neistinite, tendencijozne i za našu stvar štetne sadržine". ABH, NOS, 580 / prez, 1919. Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu. Broj 4860 / prez. Policijskoj direkciji u Sarajevu, svim kotarskim uredima, kotarskim ispostavama. Akt naslovljen "Knjiga 'En Yougoslavie' par Charles Rivet, zabrana".

¹⁵ U jednom od razgovora Čaušević je Rivetu izjavio sljedeće: "Smatram se neobično počašćenim, što ste posjetili mene, jednoga od onih muslimana, koje je oklevetao jedan sin velike i plemenite Francuske, koju nijesmo nigda prestali smatrati svojom drugom domovinom. Kažite svojoj domovini, da smo joj mi svi odani i da mi svi gledamo danas u njoj zadnje utočište, ako bi događaji, što se zbivaju kod nas, postali sistemom. I kakovi događaji! Tisuću ubijenih ljudi, 76 sprženih žena, 270 razorenih i opljačkanih sela: to je bilanca, koju mi muslimani imamo zapisati na blagdan porođenja ove Jugoslavije, kojoj bi htjeli svom dušom služiti. Mi smo doista Slaveni, nu Srbi nas ne će da takovim smatraju. Drugi će Vam kazati, da smo mi pravi urođenici ove zemlje. Otkako su postali Srbi gospodari situacije, nijesu nas nigda pripustili kakvoj skupštini ili vijećanjima. Nas je do sada uvijek zastupao broj zastupnika, što ne odgovara važnosti našeg pučanstva. Gradonačelnik u Sarajevu bijaše uvijek musliman. Otkako je nastupilo novo stanje, teškom nam se mukom dopustilo da odašaljemo 2 ili 3 zastupnika u pripravnu skupštinu za konstituantu. Željeli bi, da se Francuska, veledušni narod, naš tradicionalni pokrovitelj, zanima za naš teški položaj. Preko Vas, moj gospodine, šaljemo joj svoju molbu za posredovanje, da ne budemo prisiljeni ostaviti domovinu, u kojoj se ne osjećamo više sigurnim. Mi ćemo nepravdu podnositi, državni se poslovi mogu bez nas voditi, ali nek se poštuje barem naš život, naša čast i imetak. Zar je previše, ako to tražimo?" "Charles Rivet o prilikama u Bosni", *Pravda*, I/1919, br. 23, str. 1. Takođe: "Razgovor Charlesa Riveta sa drom Sunarićem i Reis-ul-Ulemom Čauševićem", *Jugoslavija*, II/1919, br. 84, str. 2.

¹⁶ Atif Purivatra, *Nacionalni i politički razvitak Muslimana* [II izdanje], Sarajevo, 1970, str. 151. Iscrpnije o prepisci Šola - Pribičević nakon Čauševićevih izjava Rivetu pogledati: A. Purivatra, *Jugoslavenska muslimanska organizacija u političkom životu Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca*, str. 64-65.

¹⁷ Mustafa Imamović, *Historija Bošnjaka*, Sarajevo, 1997, str. 491.

Ponekad je to podrazumijevalo konkretne projekte, poput tajne konvencije sa Turskom, koja je uz odgovarajuću finansijsku naknadu trebala prihvatiti nekoliko stotina hiljada muslimana, uglavnom Albanaca iz Jugoslavije. Ovaj plan je predviđao da se u razdoblju od 1939. do 1944. u Tursku iseli oko 40.000 porodica.¹⁸ Međutim, nedostatak finansijskih sredstava, kolebljivost turske vlade i izbijanje drugog svjetskog rata onemogućili su njegovu realizaciju. Ipak, glavni vidovi stimulacije iseljavanja bili su toleriranje zločina i vladina agrarna politika. Za prvo je karakterističan primjer vladin odnos prema masakru u šahovičkom i pavinopoljskom kraju, novembra 1924. godine, kada je na svirep način likvidirano nekoliko stotina muslimana. Izuzev manjih kazni nekolicini žandarma, vlada nije učinila ništa na kažnjavanju počinitelja.¹⁹ Bila je to samo jedna u nizu potvrda odnosa države prema muslimanima kao građanima drugog reda, u vidu permanentnog podsticaja na trajan odlazak iz jugoslavenske kraljevine. Sa druge strane, vladina agrarna reforma i politika kolonizacije, naročito na Kosovu i Makedoniji, predstavljale su vid ekonomskog i psihološkog pritiska na muslimane koji im je onemogućavao pronalaženje bilo kakve perspektive u poretku koji je u njima gledao strano tijelo u državi.²⁰ Usto, jednom iseljenim muslimanima sprečavao se povratak u domovinu, bilo da se radilo o porodicama koje su migrirale prije 1918. bilo poslije. Ministarstvo inostranih djela Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca obavijestilo je 1919. svoje diplomatske predstavnike u Istanbulu da licima koja su se iselila u Tursku ne treba dopustiti povratak u zemlju obzirom da su se svojevremeno iselili i tako prekinuli vezu sa državom.²¹ Slično uputstvo proslijeđeno je jugoslavenskom konzulu u Istanbulu 1926. godine, nakon što su neke bošnjačke porodice iseljene iz bihaćkog kraja izrazile želju da se vrate u domovinu. Stav zvaničnog Beograda je bio da ni u kojem slučaju nije poželjno da se iseljenici iz Turske vraćaju u Kraljevinu.²²

Podudarni vladinim stavovima i inicijativama bili su pristupi dijela javnosti i štampe u Srbiji, gdje se nesmetano poručivalo muslimanima da se sele iz države i idu u Aziju. Nisu podastirane analize uzroka njihovog iseljavanja, već razlozi zašto bi za državu bilo dobro da ih se što više iseli. Istovremeno je od srpskog patrijarha traženo da preostale muslimane

---

¹⁸ Mustafa Imamović, *Bošnjaci u emigraciji*, Sarajevo, 1996, str. 266.

¹⁹ S. Bandžović, *Iseljavanje Bošnjaka u Tursku*, str. 391.

²⁰ Fuad Saltaga, *Muslimanska nacija u Jugoslaviji*, Sarajevo, 1991, str. 168.

²¹ S. Bandžović, *Iseljavanje Bošnjaka u Tursku*, str. 370.

²² *Isto*, str. 412.

prevodi u pravoslavnu vjeru.²³ Dio pritiska bili su i kontinuirani napadi i uvrede na račun muslimana, islama i islamskih svetinja, u javnim službama, štampi i publicistici.²⁴

Ovdje smo naveli samo neke momente koje bi, dakako, trebalo obuhvatiti iscrpnijim istraživanjima u cilju cjelovite analize i sagledavanja uzroka i okolnosti pod kojim su se muslimani različitih etničkih korijena iseljavali iz Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca. Nova istraživanja bi svakako trebala povesti računa o više relevantnih pitanja: od ponašanja muslimanskih elita do unutarjugoslavenskih migracija. Brojne bošnjačke porodice iz istočne Hercegovine su migrirale u Bosnu. O tome još uvijek nema traga u historijskoj literaturi. Na bosanskohercegovačkoj historiografiji je da kompleksnoj temi migracija i iseljavanja između dva svjetska rata pristupi naučnim projektom koji bi osvjetlio sve aspekte dotičnog problema, ali i podastro nove činjenice u razumijevanju njegove dinamike.

Abstract: In this paper the author clarifies the causes and circumstances under which the emigrations of Yugoslav Muslims took place during the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes. He also provides analysis concerning major actors involved in the events encouraging Muslims to emigrate in this period, namely crimes and terror they had been subjected to especially in the early days of the newly-proclaimed state. The author emphasizes mostly passive attitude of official authorities towards different forms of injustice and maltreatment Yugoslav Muslims had to experience in the Yugoslav kingdom. Some of them did not even hesitate to give support to the perpetrators of crimes, mostly peasants, bandits and policemen, eager to grasp Muslims' properties and have benefit of their eventual emigration. The Ministry of Interior insisted on punishing everyone involved in crimes over Muslims, but did little to realize the proclaimed equality between different ethnic and religious groups. The basic concern of state officials, in the early days of the Yugoslav kingdom, was to neutralize possible negative reflections of injustice done to Muslims on international integrity and reputation of the state. Generally, Kingdom of Serbs, Croats and

---

²³ Todo Kurtović, "Vlastiti put", *O 'nacionaliziranju' Muslimana* [prir. Alija Isaković], Zagreb, 1990, str. 294.

²⁴ Više o tome: A. Jahić, *Organizacija i rad Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini između dva svjetska rata*, str. 351-352.

Slovenes did not treat Muslims as equal citizens but rather contributed to the political and social reality which was in favour of their emigration to Turkey.

Key words: Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes, Bosnia and Herzegovina, Muslims, Bosniacs, Minister of Interior, Turkey, emigration, rais al-ulama, crimes.